

Alternatív művészet - A művészet alternatívája

Zsuró Zsuzsanna

University of the Arts London – Central Saint Martins

Mres Art: Exhibition Studies

Az elmúlt évtized rengeteg változást hozott nemcsak a gazdasági vagy társadalmi, de a kulturális mezőbe is. Megfigyelhető egy nagyfokú polarizálódás a szakmán belül, s ezáltal egy éles érdekellentét egyének és intézmények között. Míg egyes múzeumok (közintézmények) és kereskedelmi galériák (magánintézmények) jelentős anyagi hozzájárulásban részesültek az elmúlt időszakban, addig más kulturális egyesületek esetében a folyamatos támogatás-megvonás tendenciája figyelhető meg.

Előadásom a kulturális szektorra fókuszál, így nagymértékben támaszkodik fontosabb kortárs elméleti szövegekre. Több előremutató kutatás is készült a fenntartható intézményi struktúrák terén, így előadásomban elsősorban ezeket körvonalaznám, a teljesség igénye nélkül.

A nem kormányzati, vagy szociálisan elkötelezett szervezetek közvetlenül reagálnak a kulturális válságra, s azzal, hogy alternatívát adnak a rezsim „hivatalos” kulturális intézményesülésére, kiváló esettanulmányként szolgálnak. Előadásomban három intézményre térek ki: ezek a Fiala Képzőművészek Stúdiója Egyesület (továbbiakban csak FKSE), a tranzit.hu művészeti kutatóközpont és az OFF-Biennálé. A három szervezet bemutatása révén előadásomban igyekszem feltárni az alternatív (tehát egyáltalán nem, vagy csak részben államilag fenntartott) művészeti intézmények útkereséseit és fennmaradási stratégiáit a jelenlegi, nehézségekkel küzdő művészeti mezőben.

Az előadás konklúziójaként pedig igyekszem a leginkább lehetséges és működő elméleteket körvonalazni.

Az elemzéshez a Fidesz kultúrpolitikai stratégiájának ismerete elengedhetelen. Ahhoz, hogy ezt megértsük, az előadás Barna Emília, Madár Mária, Nagy Kristóf és Szarvas Márton *Dinamikus hatalom. Kulturális termelés és politika Magyarországon 2020 után* című szociológiai tanulmányát használja az értelmezési keret felvázolásához (Barna et al. 2019: 229). A tanulmány új perspektívával közelít a kultúrpolitikai hatalmi struktúrához, s alapos vizsgálatot végez a mai magyarországi kultúratermelésről, a szocio-ökonómia és a hatalom elosztásának dinamikája szempontjából. Mivel az elemzés egy nagyobb képet

mutat a politikai érdekek kusza hálózatáról, így a kutatásom is nagymértékben támaszkodik rá. Theodor Adorno meglátása szerint a kultúra bizonyos esetekben árucikként funkcionál, más esetekben azonban szimbolikus, ideológiai szerepet ölt (Barna et al. 2019: 226). A 2009-es kötsei beszédében Orbán Viktor hangsúlyozta, hogy a nemzeti és hagyományörző értékeket előnyben részesíti a modern kulturális trendekkel szemben, ezáltal irányt is mutatva művészek és kulturális dolgozók számára. Ez a gondolat azóta is a politikai elit diskurzusának fő irányelve, aminek legfőbb jellemzője a felülről irányítottág (Kristóf 2017: 129). A kultúra normatív értelmezése szorosan kapcsolódik egy ilyen rezsím megszilárdításához.

Antonio Gramsci hegemonia-elméletéhez kapcsolódva a *Dinamikus hatalom...* tanulmány a kultúrát mint az állam alakítására és a hatalom gyakorlására, a hegemonia fenntartására szolgáló két alapvető fogalom eszközét vizsgálja (Barna et al. 2019: 226). Egyes esetekben a kultúra termelői elég nagy piacot foglalnak el az országon belül és a világ gazdaságban egyaránt ahhoz, hogy produktumként tekintsenek rá. Ilyen a filmipar is, s ezért lehet az, hogy az egyébként a Fidesz számára fontos ideológiát abból kihagyva, vagy háttérbe szorítva, s a nyereségesség elvét maguk előtt tartva rengeteg állami támogatással segítik annak előállítását (Barna et al. 2019: 226). A nacionalista nézetei miatt a kormány a minél szélesebb befolyás megszerzésére törekszik kulcsfontosságú művészeti intézmények felett, mivel, ahogy András Edit fogalmazott egyik tanulmányában: „a múzeumok kiváltságos helyei a nemzeti ön-reprezentációnak,” s ezért ezek a helyek a kormány általi szorosabb felügyelet alá kell, hogy kerüljenek (András 2014). Habár rendkívül fontosak a művelődés szempontjából, ugyanennyire elenyésző a nyereség, amit állami szinten termelnek. Mivel ezen intézmények ugyancsak állami fenntartásúak, így az állam ideológiai érdekeit előnyben részesítve dönt az egyes múzeumok és galériák fontosságáról, megszabva így az egy évre eső támogatások összegét is.

Az elemzést követve világossá válik, hogy kultúrpolitikai működés szintjén a kormány két jellemző mentén navigál. A Fidesz a kultúra bizonyos szegmenseit ideológiailag hatékony eszköznek tekinti a kormány normatívájának fenntartására (pl. képzőművészet), bizonyos területeket pedig piaci alapon kezel (pl. film- és zeneipar).

E két feltevés révén tehát megállapítható, hogy az országban a kulturális intézmények léte és fenntartása nagyban függ az állami támogatás mértékétől – legyen az anyagi vagy eszmei. Az aránytalan támogatás-elosztás pedig veszélybe

sodorhat intézményeket, visszavehet a kulturális dolgozók motivációjából, és meggátolhatja potenciális új intézmények létrejöttét.

Az eget nem értés infrastruktúrája (*infrastructure of dissent*) Somogyi Hajnalka művészettörténész, az OFF-Biennálé alapítójának kifejezése arra a törekvésére, hogy kialakítsanak egy struktúrát, amire a szervezetek biztonsággal támaszkodhatnak (O'Neill et al. 2019: 426-440). Ennek kialakítása azért lenne fontos, hogy megakadályozzák a civil szervezetek ellen irányuló megszorító intézkedések mentén keletkező folyamatos bizonytalanság érzését. Ugyancsak több törekvés jött létre egy ilyen infrastruktúra kiépítésére. Ennek fényében szeretném most bemutatni a három esettanulmányt, melyek révén a kutatásom a művészeti intézményesülés elméleti oldalát is feltárja.

A 2015-ben alapított OFF-Biennálé klasszikus példája a civil szervezeteknek, illetve az alulról szerveződés intézményeinek. Az állami intézményi struktúrából kilépve Somogyi Hajnalka az OFF-ot mint ellenálló erőt alapította meg, annak reményében, hogy a kulturális mező olyan képviselőivé válnak, akik aktív ellenállást hoznak a magyar viszonyokba. Ezt mutatja a nagy nemzetközi együttműködés a megvalósult biennáléikon, illetve a nemzetközi művészeti életben elismert eseményen, a „Documenta”15-ön való részvételük. Ezen felül megnyilvánul abban is, hogy szigorúan magántámogatásból, állami segítség nélkül tartják fent magukat. Ez egyrészt egy projektalapú szervezeti működéssel jár együtt, hiszen az egyhónapos eseményeik évente egyszer kerülnek megrendezésre, amit kutatói, szervezői, és támogatás-szerzési fázisok előznek meg. Másrészt menedzser-attitűddel rendelkező vezetőséget kíván, akik a szervezetre mint üzleti vállalkozásra tekintenek. Pont ezekből az okokból kifolyólag nem tudták az eseményt töretlenül megszervezni, illetve mostanra kristályosodott ki egy fenntarthatóbb szervezeti egység, amit a pandémia újfent kétségek közé sodort.

A tranzit.hu egy kortárs művészeti hálózat, mely egy 2002-óta működő szervezet Ausztriában, Csehországban, Magyarországon, Szlovákiában és Romániában fenntartott székhellyel. A magyarországi tranzit, annak ellenére, hogy e hálózat tagja, nem áll szoros kapcsolatban a társintézményekkel, ezáltal szervezői szabadságot és a székhelyéül szolgáló országra való kiemelt fókusz biztosít az itt zajló kutatásoknak. A projektalapú működését leginkább az ausztriai *Erste Stiftung* által tudja finanszírozni, így az államtól való függetlenedés is karakterjegyei közé sorolható. Így tudott olyan eseményeket létrehozni, mint az *akciónap* eseménysorozat 2013 és 2014 között. A fórum-sorozat a művészeti szakmában dolgozókért jött létre, válaszreakcióként a kulturális szféra válságára

(pl. Ludwig Múzeum igazgatóváltása). A fórum jellemzője a bázisdemokratikus működés volt: minden résztvevő egyenlő félként kezeltetett; vitákat tartottak specifikus, a szakmát érintő kérdésekről. A projekt egyéves kifizetése után az *akciónap* sorozat befejezése többek között az érdeklődés hiányára és motivációvesztettségi okokra vezethető vissza.

Az FKSE tűnik a legösszetettebb intézménynek a három közül történetét és struktúráját tekintve. Az egyesület szakszervezetként jött létre 1958-ban, a Művészeti Alap fennhatósága alatt, fiatal képzőművészek támogatására. A rendszerváltás után, a 90-es években azonban innen kiválva egyesületként folytatta működését. Ez a változás egyet jelentett egy működésbeli váltással is: szakszervezetből egy projektalapú intézmény lett. Tehát addig az állami támogatás fedezte a kiadások legnagyobb százalékát, azonban onnantól kezdve ugyanez a bevétel a kiadások töredékét fedezi csak, s legnagyobb részben pályázati úton kell, hogy pénzhez jusson az egyesület. Szervezeti egységét tekintve az elnökség tagjai kivétel nélkül önkéntesen vesznek részt az FKSE életében, csupán a projektkoordinátor és pályázati referens kap honoráriumot. Ez, s a szervezet bizonytalan, forrásszerzésből fakadó hullámzó teljesítménye újra és újra visszaveti az FKSE hatékony működését. A szocialista elvekre épült, menedzsment-attitűdre váltott szervezet állandó identitásválsága azonban mégis dinamikájuk zálogaként tudható be.

Ezekben a példákban többfajta intézményi stratégiát fedezhetünk fel, s ezt több tanulmány is laudálja, vagy éppen kétségbe vonja.

A tranzit.hu oldalán közvetlenül a 2018-as választásokat megelőzően publikáltak egy nyolcrészes sorozatot, amely *Milyen kultúrpolitikát szeretnénk?* címmel jelent meg. Az egyik rész előadásom kontextusát tekintve kiemelten fontosnak nyilvánult. Az Öze Eszter és Perczel Júlia által írt *Az emberi elme csodálatos műve az önkéntes verejtékes munka* című tanulmány a magyarországi szervezetek lehetséges működési alternatíváit és azok kontextusát vizsgálja (Öze/Perczel 2018). Magyarország itt mint félperifériás ország értelmezendő a globális viszonylatokban vett szocio-ökonómiai befolyásából fakadóan. Ezzel szemben állnak az olyan centrumországok, mint Észak-Amerika, Nagy-Britannia vagy Németország. Mint legfontosabb attitűdbeli változást, az ország jellemzőire és előnyeire való összpontosítást fogalmazzák meg. Ez ahelyett a tendencia helyett alkalmazandó, ami a nyugati államok szervezeti modelljeit mint „univerzális megoldást” részesíti előnyben. Ilyen modell például a nem állami intézmény is (NGO). Ezek azonban más szereppel rendelkeznek a poszt-szocialista Magyarországon, más működési felépítésük van, s más (olykor

nehézkés) anyagi támogatással rendelkeznek, különösen 2010 óta. A polarizált kultúrpolitikai térben a nem államilag támogatott és az állami támogatásból fenntartott intézmények céljai átfedésben vannak egymással, ennek folyamán jönnek létre az ún. hibrid modellek. Ezek Perczel és Öze szerint tükrözik a kulturális mezőben levő igényt (amit egyébként a kultúrpolitika kényszerítve távolított el állami intézményekből), s ami egyben azt is mutatja, hogy egy nyugati típusú intézményesülés sokszor bizonytalanságba és önkizsákmányolásba hajszolja a kultúra dolgozóit. Tehát ahelyett, hogy nyugati típusú struktúrákat vennénk át, a tanulmány arra hívja fel a figyelmet, hogy a hatékonyság sokszor a helyi kontextusra épített stratégiában rejlik.

Egy kortárs radikális gondolkodó, Gayati Chacravorty Spivak elmélete, az *affirmatív szabotázs* ugyancsak hatásos útnak bizonyulhat, ha a kiépített kulturális rendszer hibáit akarjuk kijavítani (Benedek 2018). Ez a fajta szabotázs nem a megbukott rendszer maradványaiból építkezik, hanem az ilyen rendszerek eszközeit használva belép a diskurzus terébe, s belülről fordítja ki azt (Evans 2016). A definíció szerint a hagyományos múzeumokban és galériákban dolgozó szakmabelieknek önkritikával kell viseltetniük a saját működési mechanizmusukkal szemben, és tudatosan kell megváltoztatniuk a protekcionizmusból fakadó kártékony szokásaikat.

A politikaelméleti szakember, Chantal Mouffe egy tágabb, neoliberalista keretben értelmezve állítja, hogy a kultúrpolitika eddig soha nem látott mértékben vált meghatározóvá a kapitalista berendezkedésekben. Véleménye szerint egyértelmű, hogy a populista pártok a kultúrát saját előnyszerzésük céljából használják fel, mivel a lélekre legnagyobb befolyással a kultúra van. Ennek következtében akár jó, akár rossz szándékból, de a kritikai művészet ugyanannyira bírhat befolyással, mint a politikai pártok. Következésképpen, a kritikai művészet az érzéseket képes lehet mobilizálni annak érdekében, hogy egy demokratikus, szociálisan elkötelezett és kritikailag tudatos társadalmat hozzon létre.

Ahelyett tehát, hogy egy intézmény az alternatíva alternatíváját hozná létre (pl. az OFF-Biennálé esetében), a belülről építkezés vagy a helyi kontextus figyelembe vétele véleményem szerint, hatásosabb módszereknek bizonyulnak. Ez a törekvés potenciálisan egy nagyobb ellenzéki közösséggé formálná a művészeti dolgozókat, és együtt egy kompetens antagonistáját képezhetné a jelenleg uralkodó, a kultúrpolitikát irányító politikai elitnek.

Irodalomjegyzék

- András, E.*: Vigorous Flagging in the Heart of Europe: The Hungarian Homeland under the Right-Wing Regime. e-flux 57 (2014) <https://www.e-flux.com/journal/57/60438/vigorous-flagging-in-the-heart-of-europe-the-hungarian-homeland-under-the-right-wing-regime/> (Utolsó megtekintés dátuma: 2020. 12. 21.)
- Barna, E./ Madár M./ Nagy K./ Szarvas M.*: Dinamikus hatalom. Kulturális termelés és politika Magyarországon 2020 után. Fordulat 26 (2019) 225-251. http://fordulat.net/pdf/26/FORDULAT26_BARNA_MADAR_NAGY_SZARVAS_DINAMIKUS_HATALOM_KULTURALIS_TERMELES_ES_POLITIK_A_MAGYARORSZAGON_2010_UTAN.pdf (Utolsó megtekintés dátuma: 2020. 12. 21.)
- Benedek, K.*: Felelősség. Gayatri Spivak afirmatív szabotázsja. Milyen kultúrpolitikát szeretnénk? VIII. tranzitblog.hu (2018. 4. 12.) <http://tranzitblog.hu/benedek-kata-felelosseg/> (Utolsó megtekintés dátuma: 2020. 12. 21.)
- Evans, B./ G. C. Spivak*: When Law Is Not Justice. The New York Times (2016. 7. 13.) <https://www.nytimes.com/2016/07/13/opinion/when-law-is-not-justice.html> (Utolsó megtekintés dátuma: 2020. 12. 21.)
- Kristóf, L.*: Cultural Policy in an Illiberal State. A Case Study of Hungary after 2010. In: Intersections. East European Journal of Society and Politics 3. k. 3. sz. (2017) 127-147. <https://intersections.tk.mta.hu/index.php/intersections/article/view/328> (Utolsó megtekintés dátuma: 2020. 12. 21.)
- Óze, E./ Perczel J.*: Az emberi elme csodálatos műve az önkéntes verejtékes munka. tranzitblog.hu (2018. 3. 22.) <http://tranzitblog.hu/oze-eszter-perczel-julia-az-emberi-elme-csodalatos-muve-az-onkent-es-verejtekes-munka/> (Utolsó megtekintés dátuma: 2020. 12. 21.)
- Somogyi, H.*: Can We Work Like This? OFF-Biennale Budapest. In: P. O'Neill/ S. Sheikh/ L. Steeds/ M. Wilson (szerk.): Curating after the global. London 2019. 426-440.